

Azərbaycan xalq mahnılarının bəstəkar yaradıcılığında təzahür formaları

Aynur Hümətova,
Bakı Musiqi Akademiyasının doktorantı
E-mail: aynur.humbetova.89@mail.ru

"El mahnıları Azərbaycan xalqının əhval-ruhiyyəsini şərh, zövq musiqisini bəyan, şeir və musiqidəki yaradıcılıq qabiliyyətinin dərəcəsini təyin edə bilən böyük bir material olduğundan onun istər musiqi, istər ədəbi, istər psixoloji, istər etnoqrafik əhəmiyyəti çox böyükdür. Bu üzdən onların və (mümkün olduqca) ən qədim zamanlardan bəri yaddaqalanlarını və indi mövcud olanlarını, hər il yenidən çıxanlarını harada da olsa yığib nota salmaq və nə münasibətlə meydana çıxıldığını dəxi öyrənil təfsilatilə yazmaq ən vacib işlərdən

birdir". (1, s.189-190) Bu fikirlər dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin "Azərbaycan musiqi hayatına bir nəzər" məqaləsində yer alır. Hələ Qori seminasiyasında oxuduğu illərdə xalq musiqisinə böyük maraq göstərən Üzeyir bəy və onun yaxın dostu, silahdaşı Müslüm Maqomayev xalq mahnılarının toplanması ilə məşğul olmuşdu. Zaman keçdikcə həmin işin daşdığı dərin mahiyyəti anlayan bəstəkar bu sahədə daha əhatəli fəaliyyət göstərməyin vacibliyini öz elmi məqalələrində, çıxış və məruzələrində dəfələrlə qeyd etmişdir.

Azərbaycan xalq mahnılarının toplanması, nota salınaraq çap edilməsi üçün bütün səylərini əsirməyən Ü.Hacıbəyli bu işə ətrafında olan bəstəkar və musiqişünasları cəlb etmiş, geniş və əhatəli ekspedisiyaların təşkilində yaxından səy göstərmişdir. Bu gərgin əməyin nəticəsi kimi 100-lərlə xalq mahnısı toplanaraq müxtəlif məcmuələrdə dərc olunub.

Xalq mahnılarının toplanması və çapı bir sıra yeni sahələrin inkişafına təkan verib. Belə ki, xalq mahnılarının bəstəkar yaradıcılığına daxil olmasını mühüm hesab edən dahi bəstəkar bu təcrübəni ilk növbədə öz əsərlərində tətbiq etmiş və öz müasirləri və gələcək nəsillər üçün örnək rolunu oynamışdır. Xalq mahnılarından istifadə edən sənətkarlar bu zəngin mənbədən müxtəlif üsullarla dəyərlənmiş, fərqli metodlar vasitəsilə klassik bəstəkar musiqisinin milli ənənələr meyarlarını yaratmağa çalışmışlar.

Xalq mahnılarının bəstəkar yaradıcılığında təzahürü müxtəlif şəkildə özünü göstərir. Müəlliflər ən müxtəlif janr və formalarda xalq mahnılarının melodik materialından istifadə edərək əsərə milli əhval-ruhiyyə gətirməyə nail olmuşlar. İlk dəfə Ü.Hacıbəyli "Leyli və Məcnun" operasında xalq mahnısından istifadə etmiş,

bu janrın geniş tətbiq imkanlarını ortaya çıxarmışdır. Ü.Hacıbəylinin opera və musiqili komediyalarında istifadə olunan xalq mahnılarının orijinal melodiyası, demək olar ki, saxlanılır. Bu üsul bəstəkar yaradıcılığında geniş tətbiq olunur. Bununla yanaşı, xalq mahnısının melodiyasından, xarakterik motiv və ritmik formullarından da istifadə edilir.

Xalq mahnısının bəstəkar yaradıcılığında təzahürü müxtəlif janr və növlərdə üzə çıxır. Bunlardan biri də xor musiqisidir. Xor sənətinin inkişafı ilə əlaqədar Azərbaycan bəstəkarları bu janrdan bir çox əsərlər yazıb-yaratmışlar. Həmin əsərlər sırasında orijinal nümunələrlə yanaşı, işləmələr də geniş yer tutur.

Xalq mahnılarının müxtəlif tərkiblər üçün işlənməsi hələ XX əsrin əvvəllərində geniş təşəkkül tapmışdı. Bu da həmin dövrdə respublikada musiqi ifaçılığının inkişafı ilə əlaqədar idi. 20-30-cu illərdə Azərbaycanda yaranan müxtəlif kollektivlərin fəaliyyəti milli musiqi mədəniyyətinin təbliğində mühüm əhəmiyyət daşıyırdı. Belə kollektivlərin yaranması repertuar qıtlığı problemini ortaya çıxarırdı. Bu səbəbdən bəstəkarlar kollektivlər üçün orijinal əsərlər yazmaqla yanaşı, xalq musiqi janrları işləməyə cəlb edilirdi.

Həmin kollektivlərdən biri də o dövrdə yaradılan xor kollektivi idi. Bu kollektivin repertuarının əsas hissəsini xalq mahnı işləmələri təşkil etmişdir. Xalq mahnılarının xor üçün işlənməsi ilk nümunəsini operada tapıb. İlk dəfə Ü.Hacıbəylinin "Leyli və Məcnun" operasında xalq mahnısının melodiyası üzərində ikisəsli xor səhnələri təqdim olunur. Bununla da xalq mahnısının xor üçün işlənməsi ilk versiyası yarandı. Bu nümunələr daha sonra həm səhnə əsərlərinin daxilində, həm də müstəqil xor işləmələrində bir meyara çevrilirdi.

"Leyli və Məcnun" operasında yer alan "Bu gələn yara bənzer" ikisəsli xorunda bəstəkar xalq mahnısının melodiyasını orijinal versiyada qoruyub saxlamış, ikinci səs əlavə etməklə səsləli müşayiət yaratmışdır. Əsas melodiya Soprano səslərinə həvalə olunur. Qeyd edək ki, xorda yalnız qadın səsləridir. İkinci səs mezzosoprano diapazonunu əhatəlayır və əsas melodiya səsləli təşkil edir. Onun partiyasında əsas melodiyanın tersiya, seksta aşağı versiyası və ya qısa motivləri yer alır. Xor partiyalarının sadəliyi, musiqi materialının axıcı, geniş nəfəsləli melodiyadan təşkili ilk növbədə operada üstünlük daşıyan kəndər və həsrət hissələrinin tərənnümü, hüznü əhvalruhiyyə yaratmaq üçün əsas ifadə vasitəsinə çevrilir. Bu da daha bəstəkarın musiqisinə xas olan cəhətlərdən biridir.

Xalq mahnılarının xor üçün işlənməsi, sadəcə, səhnə əsərlərinin daxilində qalmayaraq, müstəqil janrlar kimi də təcəssüm olunmağa başladı. Uzun illər Azərbaycanda peşəkar xor kollektivinin yaranmasına çalışan Ü.Hacıbəyli həmin kollektiv üçün repertuarın formalaşmasına da xüsusi diqqət yetirirdi. Kollektivin milli kadrlardan təşkili ilə yanaşı, onun ifasında xalq musiqi nümunələrinin yer alması bəstəkarı çox düşündürürdü. Bu işdə ən yaxşı vasitə kimi xalq mahnılarının işləmələri tətbiq oluna bilərdi. Bununla da Ü.Hacıbəyli özü xalq mahnılarının xor üçün işləmələrini ərsəyə gətirərək digər bəstəkarlar üçün örnək rolunu oynadı. Beləliklə, Ü.Hacıbəyli ənənələri XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq özünü doğrultdu. Demək olar ki, bütün bəstəkarlar xalq musiqi janrlarına müraciət edərək, müxtəlif kollektivlər üçün işləmələr yazmağa başladılar. Bu

işləmələr arasında xor üçün nəzərdə tutulan nümunələr də xüsusilə yer alır.

Xor musiqisinin bəstəkar yaradıcılığında xüsusi yer tutması müəyyən bəstəkarların adı ilə daha sıx bağlıdır. C.Cahangirov, N.Əliverdiyev, V.Adıgözəlov, R.Mustafayev kimi bəstəkarların adları ilk növbədə xor musiqisinin inkişaf mərhələləri ilə birgə çəkilir. Bu bəstəkarların yaradıcılığında oratoriya, kantata kimi iri formalı xor əsərləri ilə yanaşı, xalq mahnı işləmələri də xüsusi yer tutur.

Yaradıcılığının əsas hissəsini xor əsərləri təşkil edən Ramiz Mustafayevin bu sahənin inkişafında göstərdiyi xidmətlər xüsusilə vurğulanmalıdır. Ümumiyyətlə, xor musiqisi bəstəkarın ən parlaq özünüifadə sahəsi kimi diqqəti cəlb edir. R.Mustafayev xor sənəti ilə yalnız bəstəkar kimi deyil, həm də peşəkar xormeyster kimi də məşğul olub. Bu sahədə uzun illər çalışması onun bəstəkarlıq fəaliyyətinə də öz təsirini göstərmiş, xor janrlarının yaranmasında vokal ifaçılığının sirlərinə bələd olması, xor partiyalarının professional ifaçılıq imkanlarından doğan ustalıq özünü yaratdığı hər bir əsərdə büruzə vermişdir. Bəstəkarın xor üçün odası, "Taras Şevçenko", "Səməd Vurğun", "Kür-Abşeron" kantataları (ümumi 5 kantata), "Səbuhi" vokal-simfonik poeması (V.Adıgözəlovla birgə), 9 oratoriyası, a capella xor üçün "Bayatılar", xor və böyük simfonik orkestr üçün iki odası, çoxsaylı işləmələri və s. mövcuddur. Bu əsərlər içərisində xalq mahnılarının xor işləmələri xüsusi yer tutur. Ümumiyyətlə, bəstəkarın yaradıcılığına nəzər yetirərkən xalq mahnısının onun üçün xüsusi ilham mənbəyi olmasını görməmək mümkün deyil. Xalq musiqisinin zəngin və rəngarəng növlü bu janrına olan maraq onun işləmələri ilə yanaşı, digər əsərlərində də hiss edilir. Simfoniya, lirik mövzularında, opera və operettalarında yer alan lirik qəhrəmanların ariya və ariozolarında xalq mahnılarının nəfəsi duyulur.

Xalq mahnısının xor üçün işləmələri bir neçə növdə təqdim olunur. Əldə etdiyimiz not nümunələrindən 17-si a capella üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu işləmələr "Yar bizə qonaq gələcək", "Qoy gülüm gəlsin", "Ləlli", "Ay bülbüllər", "Boynunda var sarılıq", "Paraxod", "Aman kəklik", "Göndər xəyalımı", "Get, ay batandan sonra gəl", "Ay uca dağların başında", "Yeri dam üstə, yeri", "Uca barıdan aşaram", "Yaxan düymələ", "Qadan alım", "Kimə yalvarım", "Bağa girdim", "Kəklik" xalq mahnılarına əsaslanır. Sadaladığımız hər bir işləmə 4 səsli qarışıq xor üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bəstəkarın "Sevgilim", "Leylam", "Aman ovçu", "Qara tellər", "Qara gilə", "Ay gözəl", "Sevgilim", "Ey gözəl", "Yaylıq" xalq mahnılarına əsaslanan işləmələri isə müşayiətli xor üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Sadalanan işləmələrdən bəzilərində solist partiyası da yer alır. Maraqlı cəhəti qeyd etmək lazımdır ki, solist müşayiətli nümunələrlə yanaşı, a capella üçün nəzərdə tutulan işləmələrə də rast gəlinir. Bu işləmələrin səslənməsində solo partiyasının iştirakı əsərə xüsusi kolorit verməklə yanaşı, xalq mahnısının orijinal materialını qabarıq şəkildə üzə çıxarmağa xidmət edir. Lakin bəzi işləmələrdə solistə, sadəcə, əsas melodiyanın ifası deyil, mahnının müəyyən leytmotiv xarakterli parçalarının ifası da tapşırıqlar. Məsələn, "Ey gözəl" xor işləməsində bunu müşahidə etmək mümkündür. Mahnının orijinal melodiyası xor tərəfindən oktava unisonu vasitəsilə çatdırılır. Solis-

tin çıxışı isə yalnız mahnının nəqarat xüsusiyyəti daşıyan bölməsində başlayır.

İşləmənin daha bir maraqlı cəhəti xorun partiyasında mətnin iştirak etməməsidir. Əsas melodiyanı ifa edən xor bunu yalnız "lalalay" hecaları ilə təqdim edir. Mahnının mətni isə ilk dəfə solist tərəfindən oxunur. Bu da bəstəkarın maraqlı tapıntılarından biri kimi qarşımaza çıxır. Xalq mahnısının mətni melodiya ilə bərabər xüsusi bədii əhəmiyyət daşıyır. Onun xor işləməsində bütünlüklə istifadə olunmaması rast gəlinən haldır. Lakin R.Mustafayevin işləməsinin maraqlı cəhəti orijinal melodiyanın səslənməsi zamanı mətndən tamamilə istifadə olunmaması ilə seçilir. Sanki bəstəkar dinləyicinin diqqətini daha çox melodiya yönəltməyə çalışmış və əsas məzmunun məhz vokal vasitəsilə anlaşılmasına zəmin yaratmışdır. Bununla da xorun tembr rəngarəngliyi, səs koloriti bütün zərifiyi ilə diqqət mərkəzinə çəkilmişdir.

R.Mustafayevin xor işləmələrinin sayı tapılan not nümunələrindən qat-qat çoxdur. Bu da xor musiqisinə olan böyük marağının və peşəkar yaşamasının bariz sübutudur. Lakin əldə olunan 26 nömrənin nəzəri təhlili nəticəsində bəstəkarın xor yazı üslubunu aşkara çıxarmaq, gətirdiyi yenilikləri üzə çıxarmaq müəyyən qədər mümkündür. Qeyd edək ki, R.Mustafayevin orijinal xor əsərlərində müşahidə etdiyimiz yazı üslubu, xor partiyalarının orijinal materialı ilə xalq mahnı işləmələrinin xor partiyalarının tərtibatı arasında fərqli cəhətlər vardır. Bəstəkarın oratoriya və kantatalarında, eləcə də vokal-simfonik əsərlərində yer alan xor partiyaları daha çox vahid kompozisiyanın üslub xüsusiyyətlərinə tabe olur. Burada xorun çıxışı əsas ideyanın tərənnümünə cəlb olunur. Xor ümumi kompozisiyanın təşkilində iştirak edən əsas komponentlərdən biri kimi çıxış edir. Xüsusilə vokal-simfonik əsərlərdə xor partiyalarının simfonik

təfəkkürlü təbiəti diqqəti çəkir.

Xalq mahnılarının xor üçün işləmələrində isə xor aparıcı qüvvədir. Onun musiqi materialı əsas hərəkətverici faktor və bədii-emosional obraz daşıyıcısıdır. Xorun partiyasının melodik, ritmik xarakteri daha çox əsaslandığı xalq mahnısının bədii-emosional məzmununa tabedir. Burada xor ifadə vasitəsi deyil, ifa metodu kimi də qəbul oluna və ya xalq mahnısının xor ifası kimi nəzərdə tutula bilər. Bu səbəbdən də xorun üzərinə xüsusi bir yük düşür. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan xalq mahnılarının orijinal ifa versiyası daha çox xanənda ifası ilə xarakterikdir, bu işləmələri ifa edən xor kollektivinin milli ifaçılıq ənənələrini bilməsi vacib şərt kimi ortaya çıxır. Bu məqamların kölgədə qalması R.Mustafayevin xormeyster bilgiləri xüsusi rol oynayır. Belə ki, bəstəkar xalq mahnısının milli ifa xüsusiyyətlərini saxlamaqla xor səslərinin ifa imkanlarını da unutmur. Əksinə, onun işləmələrində milli kolorit saxlanılır, xalq mahnısının zəngin melodik xüsusiyyətləri yeni nəfəs qazanaraq rəngarəng ifa versiyaları əldə edir.

R.Mustafayevin Azərbaycan xor musiqisinə verdiyi töhfə samballı və əhatəlidir. Onun tədqiqi xor ifaçılığının inkişaf mərhələlərinin izlənməsində göstərici meyar rolunu oynaya bilər. Bəstəkarın yaradıcılığı hələ gənclik illərindən başlayaraq musiqi tədqiqatçılarının diqqətində olmuş, müxtəlif elmi əsərlərin obyektini təşkil etmişdir. Xor əsərləri sırasında mühüm yer tutan xalq mahnı işləmələrinin geniş tədqiqi də musiqişünaslığın aktual mövzularındandır. Bəstəkarın xor işləmələrini ətraflı şəkildə nəzəri təhlilə cəlb etməklə, bu sahədə qazanılan uğurların siyahısını artırmaq olar. Belə təhlillərin yer aldığı geniş tədqiqatları növbəti mərhələlərdə davam etdirmək əsas məqsədlərimizdən biridir.

Ədəbiyyat:

1. Hacıbəyov Ü.Ə. Seçilmiş əsərləri. B.: Yazıçı, 1985, 653 s.
2. Qafarova Z.H. Ramiz Mustafayev. B: Səda, 2009, 310 s.
3. Zöhrabov R. Ramiz Mustafayev. // "Musiqi dünyası" jurnalı, 3-4/2001.
4. Yusifova A. "Azərbaycan xalq melodiyaşünaslığının işlənməsi və aranjimanı" fənni üzrə dərslər vəsaiti. B: Adiloğlu, 2004, 101 s.

Резюме

Данная статья посвящается исследованию форм проявления народных песен в творчестве азербайджанских композиторов, в частности Рамиза Мустафаева.

Ключевые слова: композитор, хор, а capella, жанр, песня.

Summary

This article is devoted to the study of the forms of manifestation of folk songs in the works of Azerbaijani composers. Notes on the composers with the greatest merit in this area are noted. The work of the composer Ramiz Mustafayev was placed in the center of attention.

Key words: composer, choir, a capella, genre, song.